

Van Pearl Harbor tot Nederlands-Indië

Deel 1

De opkomst van Japan als Aziatische grootmacht

Drs. EC Bakker

In de vroege ochtend van zondag 7 december 1941 viel Japan de hoofdbasis van de Amerikaanse vloot in de Stille Oceaan aan. Er vielen 2200 doden en een aanzienlijk aantal schepen werd tot zinken gebracht. Tot Pearl Harbor was een grote meerderheid van de Amerikaanse bevolking tegen oorlogsdeelname geweest, maar met de verontwaardiging over de verrassingsaanval sloeg de stemming om. Door de oorlogsverklaring van Hitler en Mussolini aan de VS op 10 december, hoefde men niet eens meer te debatteren over het beperken van de oorlog tot Azië. Met het toetreden van de VS tot de strijdende partijen, vormt Pearl Harbor het grote keerpunt in de Tweede Wereldoorlog.

*7 december 1941:
de USS West Virginia en USS Tennessee zijn zwaar getroffen*

Direct na de aanval werden er vragen gesteld. Zo had het modernste deel van de vloot, waaronder de vliegdekschepen, ruim een week van tevoren de basis verlaten. Het gonsde dan ook van de geruchten in Washington dat president Roosevelt van te voren van de aanval op de hoogte was. Het Huis van Afgevaardigden stelde vrijwel direct, op 22 december, een onderzoekscommissie in. Zes kleinere onderzoeken zouden nog volgen tot het eind van de oorlog.¹ Bij de presidentsverkiezingen

¹ Direct na de overgave van Japan begint het grote werk van het 'Joint Committee on the Investigation of the Pearl Harbor Attack' van 15 november 1945 tot 31 mei 1946.

van 1944 wilde de Republikeinse tegenkandidaat Dewey de Amerikaanse voorkennis door het breken van Japanse codes tot het strijdpunt maken in de verkiezingen.² Met een beroep op het landsbelang, midden in oorlog, werd hij succesvol onder druk gezet om hiervan af te zien. Wel vond een uitgebreide parlementaire enquête (dwz het Amerikaanse equivalent ervan) over Pearl Harbor direct na de oorlog plaats. Roosevelt was toen al overleden. In 1995 werd opnieuw een commissie ingesteld op verzoek van de nabestaanden van admiraal Kimmel en generaal Short, de verantwoordelijken voor de verdediging ter plaatse. De onderzoekscommissie had in 1946 geconcludeerd dat zij nalatig waren geweest en als zodanig hoofdverantwoordelijk werden gehouden voor het fiasco. Het heronderzoek van 1995 zwakte dit enigszins af, maar de hoofdconclusie werd niet gewijzigd.

In de VS zorgt Pearl Harbor nog altijd voor controverse. In Nederland is de aandacht voor de keer op keer oplaaiende discussie in de VS minimaal. Men lijkt niet te beseffen dat het onderwerp ons ook raakt. Pearl Harbor stond toch niet op zichzelf. De aanval was een onderdeel van een Japanse 'Blitzkrieg' op meerdere fronten tegelijk. De Japanse bezetting van Nederlands-Indië kostte honderdduizenden inwoners het leven door dwangarbeid. Daarnaast stierven nog eens 2,5 miljoen mensen door een grote hongersnood op

Alle onderzoeken gezamenlijk beslaan 39 delen en zijn opgeslagen in het nationaal archief. Bij quotes wordt hieraan gerefereerd als PHPT, Pearl Harbor Part.

² Stinnet, 'Day of Deceit', Touchstone 2001, blz 77 : Gordon Page, 'At Dawn We Slept', McGraw Hill 1981, blz 646

Java.³ De gebrekkige verdediging van Pearl Harbor roept daarmee de vraag op in hoeverre ook Nederlands-Indië het slachtoffer is geworden van de Amerikaanse nalatigheid.

In het nu volgende laat ik zien hoe inderdaad aantoonbaar door Roosevelt en zijn staf is aangestuurd op de oorlog met Japan en de verrassingsaanval op Pearl Harbor. Nederlands-Indië blijkt hierbij een verrassende rol te spelen. Het hier nu gepubliceerde schetst in drie delen de gebeurtenissen tot die ochtend van 7 december. Een slotdeel zal later volgen.

Ter introductie eerst een kort overzicht van de opkomst van Japan als Aziatische grootmacht.

1 De opkomst van Japan vanaf 1854

Japan maakte vanaf het midden van de 19^e eeuw een stormachtige ontwikkeling door. Het land werd min of meer gedwongen zich open te stellen voor handel met Europa en de VS, na een bezoek van enkele Amerikaanse oorlogsschepen in 1854. De modernisering van het land vond plaats in een rap tempo, waarbij de Japanners alles uit het buitenland bestudeerden en indien nuttig bevonden, trachtten te kopiëren. Dit gold niet alleen voor technologische toepassingen, maar ook voor de wijze van politiek bedrijven. Een parlementair stelsel naar Brits model werd in 1881 ingevoerd. Tegelijkertijd werd ook de imperialistische politiek van de Europese grootmachten overgenomen.

Het land ging op zoek naar afzetmarkten voor de industrie en kwam snel in aanvaring met China en Rusland. Okinawa (1879) en Formosa (1895, nu: Taiwan) behoorden tot de eerste veroveringen. Een absoluut dieptepunt in de strijd om invloedssferen was de moord op de Keizerin van Korea, Myongseon, samen met haar hofdames, in opdracht van de Japanse ambassadeur op 8 oktober 1895: *“We drongen door tot de koninklijke kamer en sleepten de koningin naar buiten. We staken haar verschillende keren en trokken alle kleren van haar*

*lichaam. We bekeken haar genitaliën, overgoten haar met olie en staken haar lichaam in brand.”*⁴

De Russisch-Japanse Oorlog

De spanningen in de regio culmineerden in de Japans-Russische oorlog van 1904-1905, die eindigde met de spectaculaire ondergang van de Russische vloot. Japan verwierf de zuidelijke punt van Mantsjoerije en het zuiden van het eiland Sachalin. Korea werd definitief bezet en officieel een kolonie van Japan in 1910.⁵ In de Eerste Wereldoorlog koos Japan direct de kant van Groot-Brittannië en veroverde in november 1914 de Duitse Chinese kolonie Tsingtao (nu: Quindao). Vervolgens werd China onder druk gezet om de Japanse handel en industrie ruim baan te geven in Mantsjoerije. In 1919 viel Japan samen

³ Doorgaans staan de lotgevallen van de Indo-Europese bevolking in de krijgsgevangenen- en de interneringskampen centraal, met naar schatting 25.000 doden. Tot mijn verbijstering zijn de slachtoffers onder de inheemse bevolking nauwelijks in kaart gebracht. De eerste poging in Nederland werd pas ondernomen door Lou de Jong in deel 11B van het Koninkrijk der Nederlanden in WWII, hfst 7, gepubliceerd in 1985 (!) Een serieuze studie staat op conto van de Japanse Australiër Sato Shigeru: 'War, Nationalism and Peasants: Java Under the Japanese Occupation', Sharpe Publishers, 1994.

⁴ Citaat uit het Eijoh-rapport dat in 1966 in de archieven van het Japanse parlement werd ontdekt, maar pas in 2002 door een Koreaanse onderzoeker met de volledige tekst naar buiten werd gebracht.

<http://www.kimsoft.com/2002/jp-rape.htm> Ook van belang is het ooggetuigenverslag van de Rus Sabathin, in de jaren '90 gevonden in Russische archieven. *“Ik zag 10 tot 12 hofdames aan hun haren naar de ramen gesleept worden voordat ze naar beneden geworpen werden.”* Korean Times, 12 mei 2005.

⁵ Dit laatste staat in Korea bekend als het 'eerste verraad van de Amerikanen', omdat president Theodore Roosevelt een soort 'package-deal' met de Japanners sloot. Het tweede verraad is het verdelen van Korea in twee invloedssferen op de conferentie van Yalta in 1945, waarmee het noorden in Stalin's handen kwam.

met de VS Siberië binnen in het kader van de Russische burgeroorlog. Na het verdrag van Versailles werd Japan lid van de Volkerenbond en werd een groot deel van de voormalige Duitse koloniën onder haar beheer geplaatst: de Marianen, de Carolinen en de Marshall-eilanden.

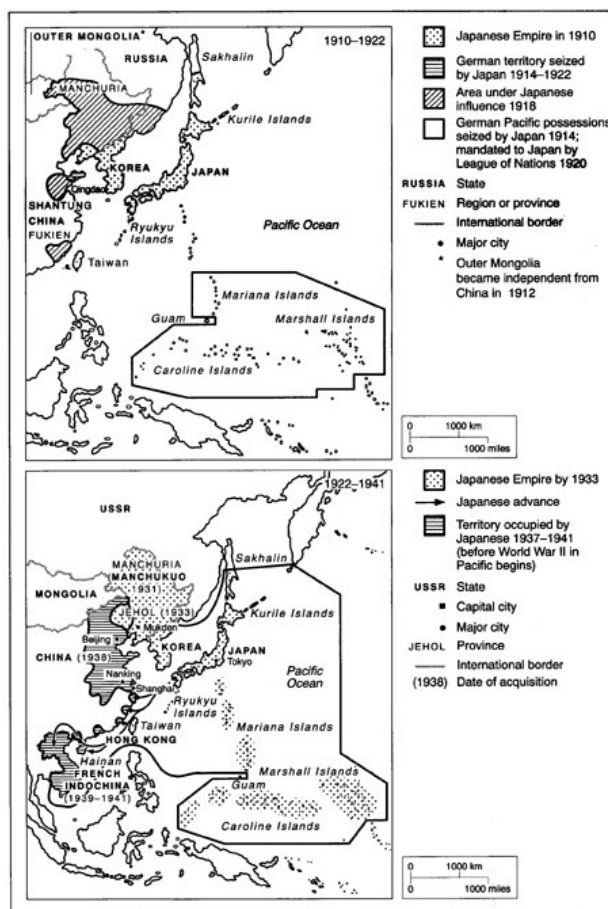
Japan had niet alleen in politiek opzicht grote voordelen verworven door de Eerste Wereldoorlog; samen met de VS behoorde het in economisch opzicht tot de absolute winnaars. Duitsland, industriestaat nummer 1 voor de oorlog, was een armlastig land geworden, terwijl medewinnaars Groot-Brittannië en Frankrijk zich diep in de schulden hadden gestoken en hun oorlogseconomie moesten reorganiseren.

Tokyo 1923

De zware aardbeving van Kanto in 1923 deed Japan echter in alle opzichten op zijn grondvesten schudden. Niet alleen was de verwoesting enorm, Tokyo en Yokohama werden grotendeels van de kaart geveegd, en was het aantal slachtoffers onvoorstelbaar hoog (140.000 doden), maar ook ontstond er een anarchistische wanorde in de getroffen regio door de ineenstorting van de bestuurlijke infrastructuur. Een bestuurlijke crisis was het gevolg, die tal van tegenstellingen in het land blootlegde.⁶ Hoewel de wederopbouw van Tokyo en Yokohama in een indrukwekkend tempo ter hand werd genomen, kreeg de reeds aanwezige nationalistische stroming een (nog) fanatiek karakter. In deze kringen was men er van overtuigd dat Japan kwetsbaar was en zich meer op het zeker stellen van afzetmarkten en grondstoffentoevoer in het buitenland moest richten. Het parlementair stelsel zag men als een nodeloos verzwakkende factor.

⁶ Een inktzwarte bladzijde uit dit bestuurlijk vacuüm vormt een soort volksgericht tegen Koreaanse gastarbeiders en hun families met uitgebreide medewerking van leger en politie. Ik vond een schatting van 6000 Koreaanse doden.

De expansie van Japan in 2 fasen, tot december 1941

De ineenstorting van de wereldeconomie in 1929 trof Japan hard en de nationalisten kregen de overhand. In Mantsjoerije provoceeden Japanse militairen in 1931 een conflict, met als gevolg dat het noordoosten van China een vazalstaat van Japan werd: Mantsjoekwo, met de ex-keizer van China aan het hoofd. China zelf was verzwakt door een om zich heen grijpende burgeroorlog tussen de communisten van Mao en de Kwo Min Tang van Chiang Kai-shek.

De verhalen zijn pas later naar buiten gekomen, maar in Mantsjoekwo begon de Japanse Jozef Mengele, microbioloog luitenant Ishii Shiro, vanaf 1932 met zijn 'medische onderzoek' onder gevangenen onder het motto: "Als de Volkerenbond het verboden heeft, moet het wel belangrijk zijn." In 1936 werden de activiteiten uitgebreid met de bouw van een groot onderzoekscomplex in Harbin, 'Eenheid 731', waar duizenden gevangenen werden blootgesteld aan allerlei afschuwelijke experimenten, zoals het stapsgewijs ontleden van de organen van levende mensen. Ook de uitwerking van biologische wapens werd 'gedegen' onderzocht. Ishii Shiro kreeg veel navolgers;

vergelijkbare Japanse onderzoekscentra zouden later ook elders ingericht worden.⁷

Ishii Shiro

2 De Tweede Chinees-Japanse oorlog

De Japanse diplomatie speelde een scherp spel. Zo verklaarde men China nooit officieel de oorlog als onderdeel van de strategie om Amerikaanse handelsmaatregelen te voorkomen. In november 1936 werd met Hitler het anti-kominternpact gesloten, gericht tegen het internationale communisme, maar vooral tegen de Sovjet-Unie.⁸ In de praktijk ging van deze overeenkomst nog een geheel ander signaal uit.

⁷ Zie voor een indruk het internet. Een sleutelartikel: D. Kristof in de New York Times van 17-3-1995. Minstens negen andere centra zijn te onderscheiden, waaronder Singapore. Ishii Shiro en andere kopstukken kregen in 1946, op initiatief van generaal Mc Arthur, amnestie van de Amerikanen. Ze hoefden niet voor het Tokyo-tribunaal te verschijnen in ruil voor het ter beschikking stellen van hun kennis. Deze doofpotconstructie mislukte omdat een aantal medewerkers wel voor het Russische Karavovsk-tribunaal moesten verschijnen en bekentenissen aflegden. Ook ontstond het probleem dat Amerikaanse krijgsgevangenen met verhalen naar buiten kwamen. Hen werd een soort zwijgregeling opgedrongen. Vanaf de jaren '80 kwamen overlevenden alsnog met hun verhalen, maar tot op de dag van vandaag ontkent de Amerikaanse overheid. (Trouwens: ook de Engelse regering erkent niet het leed van de eigen Britse slachtoffers van de experimenten; dit roept de vraag op of er ook verhalen van krijgsgevangenen uit Ned-Indië in de doofpot zijn gestopt.) Ishii Shiro en anderen kwamen op goede posities in de Japanse samenleving terecht, zoals de universiteiten of de farmaceutische industrie, één schopte het zelfs tot minister van Buitenlandse Zaken. Met andere woorden: terwijl de wereld nog zocht naar Mengele in Zuid-Amerika, gaven zijn Japanse tegenhangers les op de universiteiten. In 2005 kwamen documenten boven tafel waaruit blijkt dat de Amerikanen deze oorlogsmisdadigers zelfs hebben betaald voor de informatie. (ABC-News, 15-8-2005) Wat betreft de Japanse overheid: hun totale onvermogen in het nemen van eigen verantwoordelijkheid voor de ergst denkbare oorlogsmisdaden grenst aan het onvoorstelbare.

⁸ Italië sloot zich in 1937 aan.

Voor Groot-Brittannië en Frankrijk was de onverwachte samenwerking tussen Hitler en Japan verontrustend. Frankrijk had nu in het geval van een oorlog met Duitsland niet alleen rekening te houden met een gevecht aan de eigen grenzen, maar eventueel ook in Frans Indo-China (het huidige Cambodja, Laos en Vietnam). Groot-Brittannië bleek opeens veel kwetsbaarder te zijn dan ze op grond van haar eilandpositie in Europa tot nog toe dacht. De Britse koloniën Maleisië, Hongkong en Singapore moesten opeens in het beleid richting nazi-Duitsland meegewogen worden.⁹

Nanking 1937: burgers worden gebruikt als levend oefenmateriaal voor bajonettraining

In 1937 viel het Japanse leger midden China binnen. Formeel spreekt men daarmee van de Tweede Chinees-Japanse oorlog, al is in wezen sprake van een al decennia durend conflict. De inval markeerde echter wel het overgangspunt naar de totale oorlog. De slag om Sjanghai werd ingeluid met bombardementen op de stad (28 augustus)

⁹ Najaar 1936 brak ook nog eens de Spaanse burgeroorlog uit. Mussolini en Hitler steunden Franco. Voor de Britten (en Fransen) was daarmee de toegang tot de Middellandse zee via de Britse kolonie Gibraltar in het geding. De inval van Mussolini in Ethiopië in 1935 had de situatie al niet makkelijker gemaakt. Het huidige Eritrea en delen van Somalië waren reeds in Italiaanse handen. De toegang tot het Suez-Kanaal werd daarmee ook kwetsbaar.

waarbij duizenden burgers gedood werden.¹⁰ Sjanghai viel na drie maanden van gevechten om ieder huis en iedere straathoek. Het Japanse leger had bij deze slag, die weleens vergeleken wordt met de slag om Stalingrad, zware verliezen geleden. Vermoedelijk draaiden de soldaten daarom volledig door bij de daaropvolgende inname van Nanking, de toenmalige hoofdstad, in december. Omdat in Sjanghai ook de burgerbevolking participeerde in de strijd, werd in Nanking iedere burger als een potentiële vijand gezien. Wat volgde staat tegenwoordig bekend als het 'bloedbad van Nanking', waarbij in een orgie van moord en verkrachting zo'n 100.000 tot 300.000 Chinezen de dood vonden. Het Japanse leger slaagde er al met al in de halve oostkust van China en grote delen van het achterland te bezetten.

Het buitenland reageerde verontwaardigd. De eerste oproepen werden gedaan voor het nemen van handelsmaatregelen tegen Japan. De Britten en Fransen bevonden zich echter in een spagaat. De tegenwoordig als immoreel betitelde 'appeasement'-politiek van de Britse premier Chamberlain ten opzichte van Hitler wordt daarmee toch een stuk begrijpelijker. In 1938 waren Japanse troepen doorgedrongen tot in Zuid-China. In november 1938, ten tijde van de besprekingen in München waar Sudetenland aan Hitler werd weggegeven, verklaarde de Japanse premier Fumimaro Kono openlijk dat Japan streefde naar een nieuwe orde in 'Groot Oost-Azië'.¹¹

In 1939 werd het Zuid-Chinese schiereiland Hainan bezet. Voor de Britten betekende dit de feitelijke omsingeling van Hongkong. Met de inname van de Spratley eilanden in april 1939 verkreeg de Japanse marine bovendien een zeer strategisch gelegen positie in de Zuid-Chinese Zee.

¹⁰ Het veel bekendere Duitse bombardement van Guernica vond 25 april 1937 plaats.

¹¹ In het Japans: de Nanjo. Letterlijk: de 'Groot Oost-Aziatische Welvaartssfeer'.

Monument in Noordoost-Mongolië ter herdenking van de slag bij de Khalkin Gul rivier tussen Russen en Japanners in 1939

Een belangrijke gebeurtenis ontsnapte echter aan de aandacht. In juli 1938 vond een veldslag plaats aan de Russisch-Koreaanse grens omdat de Russen een voor de Japanners omstreden gebied waren binnengekomen. De Russen leden de meeste verliezen, maar slaagden erin hun positie te heroveren. In mei 1939 ontstond een nieuw conflict, ditmaal bij de grens tussen Rusland, de Sovjet vazalstaat Mongolië, en Mantsjoerije. Eind augustus culmineerde dit in een groot Russisch offensief onder leiding van commandant Zjoekov. Ten tijde van het ondertekenen van het non-agressiepact tussen Hitler en Stalin op 23 augustus 1939, was een Japanse divisie van 23.000 man volledig door de Russen ingesloten. Toen ze weigerden zich over te geven, opende de Russische artillerie het vuur. Op 31 augustus was de divisie volledig vernietigd. Men kwam tot een wapenstilstand op 16 september: de oude grenssituatie bleef in tact, waarmee de Japanners gezichtsverlies bespaard bleef. Voor de buitenwereld leek het of er gewoon grensgevechten hadden plaats gevonden. Dat het Japanse leger haar eerste verpletterende nederlaag had geleden bleef onbekend.

3 De VS en Japan

In de VS zag men zich in het begin van de jaren '30 geconfronteerd met een economische crisis, de opkomst van totalitaire regimes en toenemende oorlogsdreiging in Europa en Azië. Franklin Delano Roosevelt, 'FDR', werd in 1932 tot president gekozen. Hij maakte zich geliefd door zijn aanpak van de crisis door de sociale werkgelegenheidspolitiek van de 'New Deal' en boekte een makkelijke verkiezingsoverwinning in 1936.¹²

¹² Roosevelt (1882-1945), was een neef van de Republikeinse president Theodore Roosevelt (president

Vanaf 1935 stelden de VS zogenoemde 'neutraliteitswetten' in, waarbij het leveren van wapentuig aan oorlogvoerende landen werd verboden.¹³ Naar aanleiding van de ontwikkelingen in Sjanghai en Nanking kondigden de VS in 1938 een eerste specifiek tegen Japan gerichte handelsmaatregel af: een 'moreel embargo' op het leveren van vliegtuigonderdelen aan Japan, naar aanleiding van de bombardementen op burgerdoelen. Er zouden er meer volgen.

De VS voerden stapsgewijs de ene na de andere handelsmaatregel tegen Japan in. In juli 1939 werd het algemene handelsverdrag met Japan (uit 1911) opgezegd. In juli 1940 werd de export van vliegtuigkerosine verboden.

De Amerikaanse 'Pacific Fleet' werd in april 1940 grotendeels verplaatst van de Amerikaanse westkust naar Hawaï. Formeel in het kader van een oefening, maar de vloot keerde niet terug. Hiermee werd een duidelijke boodschap aan Japan afgegeven.

Ondertekening Tripartite Pact, 27 september 1940

In augustus 1940 sprak de ultranationalistische Japanse minister van Buitenlandse Zaken, Matsuoka Yosuke, zich in een interview openlijk uit voor een

van 1901-1909), maar werd lid van de Democraten. Hij was staatssecretaris voor Marinezaken onder president Wilson van 1913- 1920 tijdens de Eerste Wereldoorlog. Als zodanig organiseerde hij interventies in Midden-Amerika, waaronder de invasie van Haïti in 1915, waarvoor hij de nieuwe grondwet ontwierp. Roosevelt beschouwde zichzelf als een echte marineman.

¹³ Men spreekt van wetten omdat de oorspronkelijke wet elk jaar verder werd verfijnd. Chiang Kai-shek kreeg bijvoorbeeld materieel om hem te steunen in de burgeroorlog tegen Mao, wat immers geen oorlog tussen landen was. Dus werd de wet aangescherpt, al bleven er veel mazen in zitten.

'Azië voor de Aziaten'.¹⁴

In september 1940 werd het tripartite-pact gesloten, een verdrag van wederzijdse ondersteuning tussen Duitsland, Italië en Japan. Het tripartite-pact haalde de banden hernieuwd aan en was vanuit Japans perspectief vooral bedoeld om het risico van een oorlog met de VS in te perken.

De Japanners dwongen direct na het sluiten van het tripartite-pact bij de regering van Vichy-Frankrijk de vestiging van enkele Japanse bases in het noorden van Indochina af. Ze wilden hiermee de aanvoer van materieel aan Chiang Kai-shek vanuit het zuiden afsnijden. Een cruciale andere aanvoerroute, de weg van Birma naar China, die gebruikt werd voor Britse (en Amerikaanse) steun, kwam nu onder bereik van Japanse bommenwerpers. Alarmerend is dat het Japanse leger hiermee een bruggehoofd in Zuidoost-Azië vestigde.

De VS waren direct aanwezig in Zuidoost-Azië. De Filippijnen waren sinds 1898 een Amerikaanse kolonie (het gebied kreeg grotere autonomie in 1935). Midden in de Stille Oceaan waren verscheidene eilanden Amerikaans grondgebied, waaronder Hawaï. Strategisch gelegen in het noordelijk deel bevonden zich Guam, Wake en Midway. Japan zelf beschikte over de voormalige Duitse eilandenarchipels rechts van de Filippijnen, waarmee internationale scheepvaartroutes onder bereik lagen.

Er heerste een sterke anti-oorlogsstemming in de VS. Nationale iconen als Charles Lindbergh en Henry Ford pleitten voor een neutrale houding ten opzichte van Hitler en Mussolini.¹⁵ Hitler's verovering van West-Europa in 1940 veranderde hier weinig aan.

Het is niet moeilijk om de VS in 1940 als een baken van beschaving te zien in een grimmige wereld. Dat de Amerikaanse burgers niet stonden te springen om zich in de oorlog te mengen, valt makkelijk voor te stellen. Dat er tal van redenen waren voor verontrusting natuurlijk ook. Roosevelt en zijn staf behoorden tot degenen die vonden dat de VS niet werkeloos toe konden blijven kijken.

¹⁴ De achterliggende ideologie werd in 1883 voor het eerst geformuleerd door de schrijver Ichiki. Hij zag een Groot-Azië voor zich onder leiding van Japan.

¹⁵ In de VS was een aanzienlijke groepering die sympathiseerde met Hitler of het internationaal communisme. Van Henry Ford zelf zijn bijvoorbeeld ernstige anti-semitische uitspraken bekend.

4 Japan en olie: Nederlands-Indië

Japan had een grote achilleshiel. Steenkool kon wel uit China gehaald worden, maar voor moderne oorlogsvoering was olie nodig. Dit werd voor het grootste deel uit de VS geïmporteerd. In 1939 kwam 90% van de Japanse import uit Amerika. De dichtst bij gelegen olievelden lagen echter in Ned-Indië en Brits Borneo.

In september 1940 bezocht een Japanse delegatie Ned-Indië. De Nederlandse delegatie werd geleid door van Mook, die speciaal voor de gelegenheid tot gevolmachtigd minister van Koloniën werd benoemd. De keuze voor van Mook, tot op dat moment topambtenaar als directeur economische zaken, was niet vanzelfsprekend. De hoogste man in Ned-Indië, procureur-generaal van Starkenborgh had de voorkeur van de Japanners. Bij de Amerikanen lag dit anders, deze hadden laten weten weinig vertrouwen te hebben in de regering van Ned-Indië.¹⁶ Van Starkenborgh kwam erachter door zijn contacten met de Nederlandse ambassadeur in Washington *“Uw telegrammen wekken de indruk dat de Amerikaanse regering de wens koestert een soort van toezicht op onze gedragingen uit te oefenen. (...) De bezetting van ons land en de omstandigheid dat onze regering in Londen onder het directe toezicht van de Britse regering werkt, hebben ons in een droeve positie van afhankelijkheid en hulpeloosheid gebracht.”*¹⁷

¹⁶ Dr. L. De Jong, alle volgende citaten uit deel 11a van ‘het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog’, verschenen in 1984. Hier: blz. 671 e.v. De Jong interviewde van Mook in 1961: *“Er was wrevel over de hoge rang die ik kreeg. (...) Er waren mensen in Indië die dit soort kwesties belangrijk vonden.”* Door een dergelijk citaat centraal te stellen zet de Jong zichzelf en de lezer op een secundair spoor. De eigenlijke kwestie is immers de keuze voor de onderhandelingsstrategie. Van Starkenborgh was meegaander richting Japan en dacht meer aan het belang van Ned-Indië. Het aanstellen van van Mook vanuit Londen reflecteerde de keuze voor de Amerikaanse strategie.

¹⁷ De Jong, blz. 673 *“Vooral in Washington werd verondersteld dat Ned-Indië het voorbeeld van Frans Indochina zou volgen en Japan belangrijke concessies zou doen; dat was bepaald de verwachting van de grote Amerikaanse aardolieconcerns, de bij hen reeds lang bestaande geïrriteerdheid wegens het feit dat zij in Indië minder bronnen in exploitatie hadden mogen nemen dan de Koninklijke Shell, leidde ertoe dat zij het State Departement bewogen om blijk te geven van gebrek aan vertrouwen in de Indische regering.”* De Jong geeft belangrijke informatie, maar doet dit af als Amerikaanse onderschatting van de *“vasthoudendheid van de Indische regering”* en benadrukt dat van Starkenborgh echt wel bereid was tot oorlog als het moest. Door deze manier van patriotisch denken staat de Jong niet te lang stil bij de vraag naar de Amerikaanse

De Japanners vroegen om handelstoezeggingen die in de praktijk neerkwamen op 50% van de jaarlijkse olieproductie. Van Mook stelde zich op het formele standpunt dat zij niet zonder meer hierover konden beslissen en verwees naar de oliemaatschappijen. Toch kwam men de Japanners tegemoet met een toezegging van 20% van de jaarlijkse productie voor de nabije toekomst.

Najaar 1940 vonden in de VS verkiezingen plaats. De Republikeinen kozen de ‘isolationist’ Wilkie als kandidaat. Roosevelt werd in de campagne beschuldigd van oorlogshitserij omdat hij in september snel een aantal maatregelen had doorgevoerd. De dienstplicht werd ingesteld en enkele miljarden werden vrijgemaakt voor de bouw van marineschepen en andere militaire zaken. Opiniepeilingen uit die tijd geven aan dat tot 90% van de geënqueteerden mordicus tegen een oorlogsverklaring aan Duitsland was.¹⁸ Roosevelt zag zich genoodzaakt ‘geen buitenlandse oorlogen’ te beloven en won met 55% van de stemmen; een stuk minder ruim dan zijn twee voorgaande verkiezingsoverwinningen. Desalniettemin wierp hij zich in de ‘State of the Union’ van 6 januari 1941 op als voorvechter van een vrije wereld.¹⁹ In Japan wist men dat met Roosevelt’s herverviering de huidige handelsmaatregelen niet van de baan waren en misschien wel een totale olieboycot in het verschiet lag. Intern vonden in Tokyo felle debatten plaats tussen hardliners en gematigder beleidsmakers.

Roosevelt op de verkiezingsdag, 5 november 1940

invloed, die per saldo zeker niet uit de koker van Amerikaanse olieconcerns komt, al is hun vermelde rol zeer interessant en nauwelijks onderzocht.

¹⁸ Volgens een reeks van Gallop Polls, b.v. 88% tegen in de eerste week van december 1940. (M. Leigh, ‘Mobilizing Consent’, Greenwood Press 1976, blz. 32-33)

¹⁹ Deze toespraak is later bekend geworden als de ‘Four Freedoms’ speech.